

Deklaracje chrystologiczne – osiągnięcie teologicznych dialogów ekumenicznych Kościoła katolickiego i starożytnych Kościołów wschodnich

Christological declarations – the achievement
of ecumenical theological dialogues between the Catholic
Church and the ancient Eastern Churches

Sławomir Pawłowski

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
Instytut Nauk Teologicznych, Wydział Teologii, Polska
pawlow@kul.pl
<https://orcid.org/0000-0003-4918-0658>

Abstract: The aim of this article is to present the most important doctrinal agreements, reached in the last 30 years of the 20th century, through ecumenical dialogue between the Catholic Church and the ancient Eastern Churches: namely, the Assyrian Church of the East (the so-called pre-Chalcedonian Church) and the Oriental Orthodox Churches (the so-called pre-Chalcedonian Churches). Using the method of analysing published documents of ecumenical dialogues, the context and chronology of work on Christological issues were reconstructed and their main achievement was presented: joint Christological declarations of the Churches involved in the dialogue. It follows from these that the ancient Eastern Churches mentioned above can no longer be considered, respectively, the Nestorian Church and the Monophysite Churches. Theological and historical research has shown that linguistic, cultural and political factors contributed greatly to the emergence of theological differences based on misunderstanding. The end of fifteen centuries of doctrinal dispute is one of the most spectacular achievements of ecumenical dialogue.

Keywords: Assyrian Church of the East; Christological declarations; Monophysitism; Nestorianism; Oriental Orthodox Churches; theological ecumenical dialogue

Abstrakt: Celem artykułu jest ukazanie najważniejszych porozumień doktrynalnych, osiągniętych w ostatnich 30 latach XX wieku, przez ekumeniczny dialog Kościoła katolickiego

i starożytnych Kościołów wschodnich: czyli Asyryjskiego Kościoła Wschodu (tzw. przed-efeskiego) i Orientalnych Kościołów Ortodoksyjnych (tzw. przedchalcedońskich). Posługując się metodą analizy publikowanych dokumentów dialogów ekumenicznych, zrekonstruowano kontekst i chronologię prac nad zagadnieniami chrystologicznymi i przedstawiono ich główne osiągnięcie: wspólne deklaracje chrystologiczne zaangażowanych w dialog Kościołów. Wynika z nich, że wskazane starożytne Kościoły wschodnie nie mogą już być uważane za – odpowiednio – Kościół nestoriański i Kościoły monofizyckie. Badania teologiczno-historyczne pozwoliły stwierdzić, że to czynniki językowe, kulturowe i polityczne przyczyniły się w ogromnej mierze do powstania rozbieżności teologicznych na zasadzie nieporozumienia. Kres trwającego 15 wieków sporu doktrynalnego jest jednym z najbardziej spektakularnych dokonań dialogów ekumenicznych.

Słowa kluczowe: Asyryjski Kościół Wschodu; deklaracje chrystologiczne; monofizytyzm; nestorianizm; Orientalne Kościoły Ortodoksyjne; teologiczny dialog ekumeniczny

Od lat 50. XX wieku ruch ekumeniczny zaczął obejmować starożytne Kościoły wschodnie, niebędące w pełnej komunii ani z Kościołem katolickim, ani z Kościołami prawosławnymi. Chodzi konkretnie o Asyryjski Kościół Wschodu (tzw. przedefeski) i Orientalne Kościoły Ortodoksyjne (tzw. przedchalcedońskie), które postrzegano jako – odpowiednio – Kościół nestoriański i Kościoły monofizyckie. Ekumeniczne zaangażowanie tych Kościołów przejawiało się najpierw w ich przystąpieniu do Światowej Rady Kościołów, utworzonej w 1948 roku. Z kolei papież Jan XXIII zaprosił przedstawicieli tych Kościołów do uczestnictwa w II Soborze Watykańskim (1962–1965) w roli obserwatorów. Także Konferencje Ogólnoprawosławne od 1961 roku, a potem pierwsza Panprawosławna Konferencja Przedsochorowa w 1976 roku, zachęcały do dialogu z tymi Kościołami: jego oficjalny etap – z Kościołami ortodoksyjnymi – rozpoczął się w 1985 roku powołaniem wspólnej komisji. Również Wspólnota Anglikańska i niektóre Kościoły protestanckie włączyły się do tego dialogu (*Towards Unity* 1998, 58; *Growth in Agreement II* 2000, 108–112, 187–199, 291–294, 688–712; *Growth in Agreement III* 2007, 4–11, 33–57, 190–205).

Już wyniki pierwszych nieoficjalnych spotkań wykazały, że było możliwe osiągnięcie zadziwiająco szerokiej zgody, zwłaszcza w dziedzinie chrystologicznej. Zaowocowało to późniejszymi, wspólnymi, oficjalnymi komunikatami i deklaracjami, które okazały się kamieniami milowymi współczesnego, teologicznego dialogu ekumenicznego. Warto prześledzić historię i wyniki tych prac, które jeszcze nie do końca przebijają się do teologicznej świadomości chrześcijan.

I. Promotorzy i pionierzy dialogu – „wiedeńska formuła chrystologiczna”

Wielkim promotorem dialogów ze starożytnymi Kościołami wschodnimi była, założona w 1964 roku przez kard. Franza Königa (ur. 1905, zm. 2004), wiedeńska Fundacja „Pro Oriente” (*Pro Oriente Stiftung*). Pod jej patronatem zainicjowano nieoficjalne konsultacje teologiczne, które stanowiły dopełnienie spotkań zwierzchników Kościołów oraz oficjalnych komisji bilateralnych. Źródłem inspiracji do podjęcia tematów chrystologicznych było spotkanie i deklaracja papieża Pawła VI i ormiańskiego katolikosy Waskena I z 12 maja 1970 roku, która stanowiła wezwanie przewyciężenia istniejących nieporozumień (Kałużny 2012, 74). W deklaracji tej czytamy:

Jedność ta [Kościołów, chrześcijan – S.P.] nie może zostać zrealizowana, jeśli wszyscy, zarówno pasterze, jak i wierni, nie będą naprawdę dążyć do wzajemnego poznania się. W tym celu zachęcają teologów do podjęcia wspólnych badań mających na celu głębsze poznanie tajemnicy naszego Pana Jezusa Chrystusa i objawienia, które się w Nim dokonało [Paweł VI i Vasken I 1970; tł. S.P.].

Zdaniem Rudolfa Kirchschräglera i Alfreda Stirnemanna w pracach Fundacji „Pro Oriente” najbardziej udany przełom nastąpił podczas pierwszej konsultacji, która odbyła się od 7 do 12 września 1971 roku. Dzięki skutecznej interwencji Anby (biskupa) Shenoudy, który zaledwie kilka tygodni później miał zostać koptyjskim papieżem Shenoudą III, doszło do powstania tzw. „wiedeńskiej formuły chrystologicznej”, która została wykorzystana w późniejszych deklaracjach:

Wierzimy, że nasz Pan i Zbawiciel, Jezus Chrystus, jest Bogiem Synem Wcielonym; doskonałym w swojej boskości i doskonałym w swoim człowieczeństwie. Jego boskość nie była oddzielona od jego człowieczeństwa ani przez chwilę, ani przez mgnienie oka. Jego człowieczeństwo jest jedno z boskością, bez zmieszania, bez zmiany, bez podzielenia, bez rozłączania. W naszej wspólnej wierze w jednego Pana Jezusa Chrystusa uważamy Jego tajemnicę za niewyczerpaną i niepojętą, a dla ludzkiego umysłu nigdy w pełni zrozumiałą i wyrażalną (*The Vienna Dialogue* 1990, 7; tł. S.P.).

Deklaracja Pawła VI i Mar Ignacego Jakuba III z 27 października 1971 roku jest deklaracją „graniczną”. Zawiera bowiem ogólnikowe stwierdzenie o braku „różnicy w wierze (...) dotyczącej tajemnicy Słowa Bożego, które stało się Ciałem i stało się prawdziwym Człowiekiem”, a jednocześnie zawiera wezwanie do „dalszego zgłębiania tajemnicy Chrystusa”. Warto przytoczyć fragment tej deklaracji:

Poczyniono już postępy, a papież Paweł VI i patriarcha Mar Ignacy Jakub III są zgodni, że nie ma różnicy w wierze, którą wyznają, dotyczącej tajemnicy Słowa Bożego, które stało się Ciałem i stało się prawdziwym Człowiekiem, nawet jeśli na przestrzeni wieków pojawiły się trudności, wynikające z różnych teologicznych wyrażeń, za pomocą których wyrażano tę wiarę. Zachęcają zatem duchowieństwo i wiernych swoich Kościołów do jeszcze większych wysiłków na rzecz usunięcia przeszkód, które nadal uniemożliwiają pełną komunię między nimi. Należy to czynić z miłością, otwartością na natchnienia Ducha Świętego oraz wzajemnym szacunkiem dla siebie nawzajem i dla Kościoła drugiej strony. W szczególności zachęcają uczonych swoich Kościołów i wszystkich wspólnot chrześcijańskich do dalszego zgłębiania tajemnicy Chrystusa z pokorą i wiernością tradycjom apostołskim, aby owoce ich refleksji pomogły Kościołowi w jego służbie światu, który odkupił Wcielony Syn Boży (Paweł VI i Mar Ignacy Jakub III 1971; tł. S.P.).

Pierwszą oficjalną deklaracją, która zawiera szczegóły nauki chrystologicznej, jest deklaracja podpisana 10 maja 1973 roku przez papieża Pawła VI z – a także – koptyjskim patriarchą, papieżem Szenudą III, o czym w dalszej części.

Poniższa prezentacja deklaracji chrystologicznych będzie przebiegać według klucza kolejności powstawania kontrowersji w nauce o Chrystusie w IV wieku. Zatem najpierw dotyczyć będzie nestorianizmu, potem monofizytyzmu.

2. Nestorianizm – nie w Asyryjskim Kościele Wschodu

„Herezja nestoriańska widziała w Chrystusie osobę ludzką, połączoną z Osobą Boską Syna Bożego” (*Katechizm Kościoła Katolickiego* 1994, 466). Ta koncepcja dwoistości osób w Chrystusie sprawiła, że niemożliwe było współorzekanie przymiotów natury boskiej i ludzkiej Chrystusa, a jego Matki nie można było nazywać *Theotokos*, lecz co najwyżej *Christotokos*. To zazwyczaj były stwierdzenia nauki nestoriańskiej. Ale czy sam Nestoriusz był głosicielem herezji nazwanej od jego imienia? Dzisiaj nie jesteśmy tego tak pewni. Badania historyczne i hermeneutyka tekstów dopuszczają przynajmniej częściową rehabilitację Nestoriusza (Napiórkowski 1997, 40–44). Znamienne jest, że w pierwotnej wersji *Katechizmu Kościoła Katolickiego* wątek herezji nestoriańskiej zawierał wyraźną wzmiankę o jego osobie: „Przeciw Nestoriuszowi, który widział w Chrystusie...” (*Catéchisme pour l'Église universelle* 1989, nr 1276). W redakcji końcowej pominięto go jednak na rzecz cytowanego wyżej stwierdzenia: „Herezja nestoriańska widziała w Chrystusie...” (*Katechizm Kościoła Katolickiego* 1994, 466). Wygląda to tak, jakbyśmy wiedzieli na czym polega herezja nestoriańska, ale nie byli pewni czy sam Nestoriusz był jej głosicielem.

Asyryjski Kościół Wschodu (inne nazwy: Święty Apostolsko-Katolicki Kościół Asyryjski Wschodu albo Kościół Wschodu lub Kościół Perski) należy do wschodniosyryjskiej tradycji liturgicznej. Czasem jest niewłaściwie klasyfikowany jako jeden z Orientalnych Kościołów Ortodoksyjnych. Bywa on określany jako Kościół pierwszych dwóch soborów w Nicei 325 roku i w Konstantynopolu w 381 roku lub jako Kościół przedefeski, ponieważ nie przyjął uchwał Soboru Efeskiego, który odbył się w 431 roku. Rozwinął się on jednakże na terenie Persji i zerwał wszelkie związki z Kościołem bizantyjskim już w 424 roku, a zatem zanim spór nestoriański osiągnął punkt kulminacyjny na Soborze w Efezie. Sam Nestoriusz (ur. 381, zm. 451) nie miał też nigdy żadnych powiązań z Kościołem Perskim, który przyjął jego chrystologię dopiero na synodzie w Bet Lafat w 484 roku, wykazując w ten sposób, że nic go nie łączy z Kościołem w Cesarstwie Bizantyjskim (Atiya 1978, 213–218; Karski 1994, 61; Gajek i Wyszomirski 1997, 116–117; Kałużny 2012, 49–50). Ale jeśli tak, to czy Asyryjski Kościół Wschodu był lub jest rzeczywiście nestoriański? Dzisiaj trzeba udzielić odpowiedzi negatywnej. W odniesieniu do niego określenie „nestoriański” jest nie tylko nieprecyzyjne, ale i krzywdzące. Na to zwracali uwagę przedstawiciele tej wspólnoty już w średniowieczu. Abdisšā bar Brika (zm. 1318) pisał: „chrześcijanie syro-orientalni (...) są nazywani nestorianami niesprawiedliwie, zwłaszcza że Nestoriusz nie był ich patriarchą, a oni nie rozumieli jego języka” (Potoczny 2019, 13).

Przełomowym wydarzeniem w relacjach ekumenicznych z tym Kościołem było spotkanie papieża Jana Pawła II i asyryjskiego katolikosa Mar Dinkha IV, podczas jego wizyty w Rzymie, w dniach 7–9 listopada 1984 roku. Wyrazili oni gotowość do dialogu w kwestiach doktryny chrystologicznej (Kałużny 2012, 54). Następstwem tego były prace historyków i teologów, które przygotowały wspólną deklarację, podpisaną przez Jana Pawła II i Mar Dinkha IV 11 listopada 1994 roku. Oto kluczowe fragmenty deklaracji, w których warto zwrócić uwagę na te zwroty, które dobitnie zaprzeczają jakiegokolwiek nestoriańskiej dwoistości osób w Chrystusie:

Słowo Boże, druga Osoba Trójcy Świętej, wcieliło się za sprawą Ducha Świętego, przyjmując od świętej Maryi Dziewicy ciało ożywiane rozumną duszą, z którą było nierozzerwalnie zjednoczone od chwili swojego poczęcia. Dlatego nasz Pan Jezus Chrystus jest prawdziwym Bogiem i prawdziwym człowiekiem, doskonałym w swoim bóstwie i doskonałym w swoim człowieczeństwie, współistotnym Ojcu i współistotnym z nami we wszystkim z wyjątkiem grzechu. Jego bóstwo i człowieczeństwo są zjednoczone w jednej Osobie bez pomieszania i zmiany, bez podziału i rozdzielania. Została w Nim zachowana odrębność natury bóstwa i człowieczeństwa z wszystkimi ich właściwościami, władzami i działaniami. Niestanowiąc „jednego i drugiego”, bóstwo i człowieczeństwo są zjednoczone jednak w osobie

jednego i jedyne Syna Bożego, Pana Jezusa Chrystusa, który odbiera jedyne uwielbienie” (Jan Paweł II i Mar Dinkha IV 1994).

Wyjaśniono także kwestię *Christotokos* i *Theotokos*:

Człowieczeństwo, które zrodziła Najświętsza Maryja Panna, było zawsze człowieczeństwem samego Syna Bożego. Dlatego Asyryjski Kościół Wschodu modli się do Maryi Panny jako do „Matki Chrystusa, naszego Boga i Zbawiciela”. W świetle tej samej wiary tradycja katolicka zwraca się do Maryi Dziewicy jako do „Matki Boga”, a także „Matki Chrystusa”. Uznajemy prawomocność i poprawność tych sposobów wyrażania tej samej wiary i szanujemy formy, jakie każdy Kościół nadaje im w swoim życiu liturgicznym i swojej pobożności (Jan Paweł II i Mar Dinkha IV 1994).

Jaka zatem była przyczyna dawnych kontrowersji? O tym także wspomina rzeczona deklaracja, choć bardzo oszczędnie: „Dawne spory doprowadziły do potępienia osób lub formuł. Duch Pański pozwala nam dzisiaj lepiej zrozumieć, że podziały, wywołane w ten sposób, były w dużej mierze skutkiem nieporozumień” (Jan Paweł II i Mar Dinkha IV 1994).

Deklaracja Jana Pawła II i asyryjskiego katolika Mar Dinkha IV z 1994 roku powołała do życia Komisję Mieszaną do Dialogu między Kościołem Katolickim a Asyryjskim Kościołem Wschodu, która skupiła się głównie na zagadnieniu sakramentów. Nastąpiło także zbliżenie między Asyryjskim Kościołem Wschodu a Chaldejskim Kościołem Katolickim, które w 1996 roku utworzyły wspólną komisję. Owocami prac tych komisji były kolejne dokumenty świadczące o teologicznym i duszpasterskim zbliżaniu się wspomnianych Kościołów (Kałużny 2012, 54–60; Pawłowski 2021, 285–289).

3. Monofizytyzm – nie w Orientalnych Kościołach Ortodoksyjnych

Po śmierci Cyryla Aleksandryjskiego w 444 roku, głównego antagonisty Nestoriusza, niektórzy jego uczniowie wypaczyli naukę swego mistrza, zwłaszcza Eutyches, archimandryta konstantynopolski. Tłumaczył on, że dwie natury Chrystusa, boska i ludzka, utworzyły w Nim swego rodzaju jedną naturę (*mia physis, mone physis*), w której nawet cechy ludzkie różniły się od cech wspólnych wszystkim ludziom (*Breviarium fidei* 2001, 220–221). Zatem: „Monofizyci twierdzili, że natura ludzka jako taka przestała istnieć w Chrystusie, gdyż została przyjęta przez Boską Osobę Syna Bożego” (*Katechizm Kościoła Katolickiego* 1994, 467). Najliczniejszy sobór starożytności, Sobór Chalcedoński, na który zjechało się w 451 roku około 500 biskupów, przeciwstawiając się tej herezji, uroczyście ogłosił:

Jeden i ten sam Chrystus Pan, Syn Jednorodzony, ma być uznany w dwóch naturach bez pomieszania, bez zamiany, bez podziału i bez rozłączenia. Nigdy nie została usunięta różnica natur przez ich zjednoczenie, lecz właściwości każdej z nich są zachowane i zjednoczone w jednej osobie i w jednej hipostazie (*Katechizm Kościoła Katolickiego* 1994, 467).

Niestety, ojcowie soboru w Chalcedonie niedostatecznie podkreślili zgodność swoich decyzji z nauką soboru w Efezie. Stąd zrodziła się do nich niechęć ze strony niektórych zwolenników nauki Cyryla, który w swoich tekstach nie zawsze uwydatniał należycie różnice zachodzące między „naturą” (*physis*) a „osobą” (*prosopon*) (*Breviarium fidei* 2001, 220–221). Ponieważ „Po Soborze Chalcedońskim niektórzy uważali ludzką naturę Chrystusa za jakiś rodzaj podmiotu osobowego”, dlatego V Sobór Powszechny w Konstantynopolu w 553 roku będzie musiał podkreślić: „Jest tylko jedna hipostaza (czyli osoba), którą jest nasz Pan Jezus Chrystus, Jeden z Trójcy Świętej” (*Katechizm Kościoła Katolickiego* 1994, 468). Niestety, było już za późno. Konflikty polityczne, sprzeciw wobec bizantyjskiej dominacji i brak obeznania w terminologii filozofii greckiej, sprawiły, że w V i VI wieku ukształtowały się odrębne wspólnoty kościelne, które odrzuciły uchwały soboru w Chalcedonie i dlatego były uważane za monofizyckie (Karski 1994, 49; por. Atiya 1978, 60–67, 152–160, 280–281).

Te wspólnoty, zwane Orientalnymi Kościołami Ortodoksyjnymi, a także „niechalcedońskimi” lub „przedchalcedońskimi”, stanowią dzisiaj grupę sześciu Kościołów narodowych, należących do tradycji aleksandryjskiej, antiocheńskiej i ormiańskiej. Zaliczamy do nich: Koptyjski Kościół Ortodoksyjny, Etiopski Kościół Ortodoksyjny, Erytrejski Kościół Ortodoksyjny, Syryjski Kościół Ortodoksyjny (nazywane także jakobicki od organizatora tego Kościoła – mnicha Jakuba Baraddaja), Syro-Malankarski Kościół Ortodoksyjny (w Indiach) oraz Ormiański Kościół Apostolski (Gajek i Wyszomirski 1997, 121–135; Kałużny 2012, 61).

Także dialog katolicko-przedchalcedoński, zapoczątkowany szeregiem spotkań papieża Pawła VI i Jana Pawła II ze zwierzchnikami Kościołów przedchalcedońskich, wspomagany pracami Fundacji „Pro Oriente”, zaowocował deklaracjami chrystologicznymi, które jasno wskazują, że te Kościoły nie wyznają doktryny monofizyckiej.

W tym zakresie wspólna deklaracja papieża Pawła VI i papieża (patriarchy) Koptyjskiego Kościoła Ortodoksyjnego, Szenudy III z 10 maja 1973 roku (nb. podpisana w Wieży św. Jana w Ogrodach Watykańskich) jest tekstem pionierskim. Chronologicznie jako pierwsza zawiera szczegóły konsensusu w sprawie nauki o Chrystusie:

Zgodnie z naszymi tradycjami apostołskimi przekazanymi naszym Kościołom i w nich zachowanymi oraz zgodnie z trzema pierwszymi soborami ekumenicznymi,

wyznajemy jedną wiarę w jednego Trójjedynego Boga, boskość Jednorodzonego Syna Bożego, Drugiej Osoby Trójcy Świętej, Słowa Bożego, blasku Jego chwały i wyraźnego obrazu Jego istoty, który dla nas stał się ciałem, przyjmując dla siebie prawdziwe ciało z duszą rozumną i który dzielił z nami nasze człowieczeństwo, ale bez grzechu. Wyznajemy, że nasz Pan i Bóg, Zbawiciel i Król nas wszystkich, Jezus Chrystus, jest doskonałym Bogiem w odniesieniu do swojej boskości, doskonałym człowiekiem w odniesieniu do swojego człowieczeństwa. W Nim Jego boskość jest zjednoczona z Jego człowieczeństwem w prawdziwym, doskonałym związku, bez zmieszania, bez zmiany, bez podzielenia, bez rozłączenia. Jego boskość nie oddzieliła się od Jego człowieczeństwa ani na chwilę, ani na mgnienie oka. Ten, który jest Bogiem wiecznym i niewidzialnym, stał się widzialny w ciele i przyjął postać sługi. W Nim zachowane są wszystkie właściwości boskości i wszystkie właściwości człowieczeństwa, razem w prawdziwym, doskonałym, niepodzielnym i nierozłącznym zjednoczeniu (Paweł VI i Szenuda III 1973; tł. S.P.)

Warto zauważyć, że w powyższej deklaracji użyto aż sześciu wyrażen, podobnych do czterech określeń formuły chalcedońskiej. W deklaracji czytamy, że w Chrystusie Jego boskość jest zjednoczona z Jego człowieczeństwem w prawdziwym, doskonałym związku: „bez zmieszania, bez mieszania, bez zamieszania, bez zmiany, bez podziału, bez rozdzielenia” (trudne jest nawet znalezienie różnych odpowiedników polskich dla wszystkich zastosowanych tutaj wyrażen angielskich: *without mingling, without commixtion, without confusion, without alteration, without division, without separation*). Formuła chalcedońska zawiera tylko cztery określenia: „bez zmieszania, bez zmiany, bez podzielenia, bez rozłączania” – czyli odpowiednio *συγγύτως (asyngchytos), τρέπτως (atreptos), διαίρετως (adiairetos), χωρίστως (achoristos)* (*Dokumenty Soborów Powszechnych* 2002, 222–223). Można zatem powiedzieć, że deklaracja Pawła VI i Szenudy III aż nadto wypełnia wszelkie możliwe znaczenia „czwórmianu chalcedońskiego”, choć Koptyjski Kościół Ortodoksyjny, jak i pozostałe Kościoły Ortodoksyjne, formalnie nie uznaje soboru w Chalcedonie.

Niemniej, deklaracja Pawła VI i Szenudy III nie zawiera czegoś, co znajdowało się w formule chalcedońskiej, mianowicie słowa „natura”. Wyrazy, które były kiedyś źródłem nieporozumienia, zastąpiono innymi: „Bóg”, „boskość”, „człowiek”, „człowieczeństwo”.

O trudnościach terminologicznych w ten sposób wyrazili się teologowie, zaangażowani w drugą konsultację Fundacji „Pro Oriente”, która miała miejsce w dniach 3–9 września 1973 roku:

Problem terminologii pozostaje aktualny. Dla nas, wywodzących się z tradycji zachodniej, słyszenie o jednej naturze Chrystusa może być mylące, ponieważ może być błędnie rozumiane jako zaprzeczenie Jego człowieczeństwa. Dla nas, wywodzących się

z Kościołów ortodoksyjnych, słyszenie o dwóch naturach może być mylące, ponieważ może być błędnie rozumiane jako potwierdzenie dwóch osób w Chrystusie. Jednak obie strony są zgodne co do odrzucenia eutychanizmu i nestorianizmu. (...) Nasze wspólne wysiłki, zmierzające do wyjaśnienia znaczenia greckich terminów *hypostasis* i *physis* w kontekście trynitarnym i chrystologicznym, uświadomiły nam, jak trudno jest znaleźć satysfakcjonującą definicję tych terminów, która w spójny sposób byłaby właściwa w obu kontekstach (*The Vienna Dialogue* 1990, 58–59; tł. S.P.).

Sama deklaracja Pawła VI i Szenudy III wspomina o przyczynach sporu krótko: „W rzeczywistości od roku 451 n.e. pojawiły się różnice teologiczne, podsycane i pogłębiane przez czynniki nieteologiczne. Różnic tych nie można ignorować” (Paweł VI i Szenuda III 1973; tł. S.P.).

Przy tej okazji należy podkreślić, że koptyjski papież Szenuda III (ur. 1923, papież koptyjski od 1971, zm. 2012) był hierarchą wybitnym, za czasów którego nastąpił niezwykle dynamiczny rozwój Ortodoksyjnego Kościoła Koptyjskiego. Jego wykształcenie i postawa duchowa sprawiły, że był wielkim zwolennikiem dialogu ekumenicznego (Meinardus 2015, 3–9).

Podobne stwierdzenia znajdują się we wspólnej deklaracji Jana Pawła II i jakobickiego patriarchy Antiochii, stojącego na czele Syryjskiego Kościoła Ortodoksyjnego, Morana Mar Ignacego Zakka I Iwasa, podpisana w Rzymie 23 czerwca 1984 roku:

Wyznajemy, że nasz Pan i nasz Bóg, nasz Zbawiciel i Król Wszechświata, Jezus Chrystus, jest Bogiem doskonałym w swej boskości i doskonałym człowiekiem w swym człowieczeństwie. W Nim Jego boskość jednoczy się z Jego człowieczeństwem. Owa unia jest prawdziwa, doskonała, bez domieszek lub połączeń, bez nieładu, bez zmian, niepodzielona, bez najmniejszego rozdziału (Jan Paweł II i Moran Mar Ignacy Zakka I Iwas 1984, 4).

Uzgodnienie zawiera także refleksję nad przyczynami dotychczasowych sporów: „trudności owe pochodziły wyłącznie z różnic terminologii i kultur oraz z różnicy sformułowań przyjmowanych przez różne szkoły teologiczne dla wyrażenia tej samej rzeczywistości”. Dzisiaj oba Kościoły „słowem i życiem wyznają prawdziwą naukę odnoszącą się do Chrystusa naszego Pana, pomimo występujących w czasie Soboru Chalcedońskiego różnic w interpretacji owej nauki” (Jan Paweł II i Moran Mar Ignacy Zakka I Iwas 1984, 3).

Tutaj warto odnotować, że Mar Ignacy Zakka I Iwas (ur. w Mosulu 1933, patriarcha od 1980, zm. 2014), zaangażowany w ruch ekumeniczny, był sekretarzem wspomnianego wcześniej patriarchy Jakuba III (wspólna deklaracja z Pawłem VI w 1971 r.) oraz obserwatorem obrad II Soboru Watykańskiego (Chaillot 1998, 147).

Jako ostatnią w kolejności chronologicznej należy wspomnieć wspólną deklarację papieża Jana Pawła II i katolikos Ormiańskiego Kościoła Apostolskiego, tytułowanego Najwyższym Patriarchą i Katolikosem wszystkich Ormian, Karekina I Sarkissiana (ur. 1932, katolikos od 1995, zm. 1999), podpisaną w Rzymie 13 grudnia 1996 roku. Czytamy w niej:

Papież i Katolikos wyrażają szczególną satysfakcję z wielkiego postępu, jaki Kościoły osiągnęły we wspólnym poszukiwaniu jedności w Chrystusie, Wcielonym Słowie Bożym. Jest On doskonałym Bogiem w swoim bóstwie i doskonałym człowiekiem w swoim człowieczeństwie, zaś Jego bóstwo jest zjednoczone z człowieczeństwem w Osobie Jednorodzonego Syna Bożego, w unii rzeczywistej i doskonałej, bez pomieszania, bez zamiany, bez podziału i jakiegokolwiek formy rozłączenia (Jan Paweł II i Karekin I Sarkissian 1996).

Ta chrystologiczna deklaracja, chociaż ostatnia w kolejności, chyba najlepiej ze wszystkich ukazuje przyczyny dotychczasowych nieporozumień:

Rzeczywistość tej wspólnej wiary w Jezusa Chrystusa i w tę samą sukcesję posługi apostołskiej była czasem przesłonięta i pozostawała nieznaną. Czynniki językowe, kulturowe i polityczne przyczyniły się w ogromnej mierze do powstania rozbieżności teologicznych, których wyrazem była terminologia formuł doktrynalnych (Jan Paweł II i Karekin I Sarkissian 1996).

Podobną deklarację podpisała z Janem Pawłem II głowa drugiego ormiańskiego katolikat Cylicji: Aram I Keshishian (ur. 1947, katolikos od 1995) w dniu 25 stycznia 1997 roku (Jan Paweł II i Aram I Keshishian 1997).

Powyższe deklaracje chrystologiczne zostały podpisane w imieniu Kościoła katolickiego bezpośrednio przez papieży: Pawła VI i Jana Pawła II. Natomiast chrystologiczne porozumienie doktrynalne Kościoła katolickiego z Syro-Malankarskim Kościołem Ortodoksyjnym (lub Malankarskim Ortodoksyjnym Kościołem Syryjskim: Malankara Orthodox Syrian Church, różnym od Malankara Jacobite Syrian Orthodox Church), wypracowane na poziomie komisji wspólnej, która rozpoczęła pracę w 1989 roku (choć nieoficjalnie teologowie obu Kościołów prowadzili dyskusję od 25 lat) „zostało przedłożone władzom Kościoła Rzymskokatolickiego i Malankarskiego Ortodoksyjnego Kościoła Syryjskiego, które je zatwierdziły i postanowiły opublikować w dniu 3 czerwca 1990 roku, w święto Zesłania Ducha Świętego”, jak w nim czytamy. Nie podano jednak hierarchów, którzy je zatwierdzili. Tę deklarację warto przytoczyć szerzej, nie tylko z tej racji, że jest mało znana, ale także z powodu wybitnej piękności wielu jej sformułowań i potraktować jako swoiste zwieńczenie ekumenicznego itinerarium zgłębiającego tajemnicę Chrystusa:

Potwierdzamy naszą wspólną wiarę w Jezusa Chrystusa, naszego Pana i Zbawiciela, Wiecznego Logosu Boga, Drugą Osobę Trójcy Przenajświętszej, który dla nas i dla naszego zbawienia zstąpił z nieba i stał się ciałem z Ducha Świętego i Najświętszej Maryi Panny, Matki Bożej. Wierzimy, że nasz Pan Jezus Chrystus, Słowo, które stało się ciałem, jest prawdziwym Bogiem i prawdziwym człowiekiem. Słowo Boże przyjęło ludzkie ciało z duszą rozumną, łącząc człowieczeństwo z boskością.

Nasz Pan Jezus Chrystus jest jeden, doskonały w swoim człowieczeństwie i doskonały w swojej boskości – jednocześnie współistotny z Ojcem w swojej boskości i współistotny z nami w swoim człowieczeństwie. Jego człowieczeństwo jest jedno z Jego boskością – bez zmiany, bez mieszania się, bez podziału i bez rozłączenia. W Osobie Wiecznego Logosu Wcielonego są zjednoczone i działają w sposób rzeczywisty i doskonały boska i ludzka natura, wraz ze wszystkimi ich właściwościami, zdolnościami i działaniami.

Boskość objawiła się w człowieczeństwie. Chwała Ojca objawiła się w ciele Syna. Widzieliśmy miłość Ojca w życiu cierpiącego Sługi. Wcielony Pan umarł na krzyżu, abyśmy mogli żyć. Trzeciego dnia zmartwychwstał i otworzył nam drogę do Ojca i życia wiecznego.

Wszyscy, którzy wierzą w Syna Bożego i przyjmują Go przez wiarę i chrzest, otrzymują moc, aby stać się dziećmi Bożymi. Przez Wcielonego Syna, w którego ciało są włączeni przez Ducha Świętego, pozostają w komunii z Ojcem i między sobą. Jest to sedno tajemnicy Kościoła, w którym i poprzez który Ojciec przez swojego Ducha Świętego odnawia i ponownie jednoczy całe stworzenie w Chrystusie. W Kościele Chrystus, Słowo Boże, jest poznawany, przeżywany, głoszony i celebrowany.

To właśnie tę wiarę wyznajemy. Jej treść jest taka sama w obu wspólnotach; jednak w trakcie formułowania tej treści w ciągu historii pojawiły się różnice w terminologii i akcentach. Jesteśmy przekonani, że różnice te mogą współistnieć w tej samej wspólnotie i dlatego nie muszą i nie powinny nas dzielić, zwłaszcza gdy głosimy Go naszym braciom i siostram na świecie w sposób, który jest dla nich łatwiejszy do zrozumienia (*Declaration of The Joint* 1990, 4–8; tł. S.P.).

4. Następny etap: dialog o Ciele Chrystusa – Kościele

Nowym etapem dialogu katolicko-przedchalcedońskiego była decyzja z 2003 roku o utworzeniu Międzynarodowej Komisji Wspólnej ds. Dialogu Teologicznego (oficjalna nazwa: International Joint Commission for Theological Dialogue between the Catholic Church and the Oriental Orthodox Churches). W jej skład weszło po dwóch przedstawicieli siedmiu Kościołów przedchalcedońskich: koptyjskiego, etiopskiego, erytrejskiego, syryjskiego, syro-malankarskiego (Indie) oraz dwóch ormiańskich katolików (Eczmiadzynu i Cylicji). Delegacja katolicka liczy także

14 osób, należących do tradycji łacińskiej i do Katolickich Kościołów Wschodnich. Komisja spotyka się co roku, na przemian w Rzymie i w kraju, w którym mieszka ją wierni Kościołów orientalnych (Kałużny 2012, 77–78; Pawłowski 2021, 291–292).

Utworzenie tej komisji oraz jej komunikaty pozwalają także wnioskować o doktrynie chrystologicznej tych Kościołów, które nie podpisały bezpośrednio deklaracji chrystologicznych z Kościołem katolickim; chodzi o Etiopski Kościół Ortodoksyjny, Erytrejski Kościół Ortodoksyjny i Syro-Malankarski Kościół Ortodoksyjny. Treść komunikatu z pierwszego spotkania tej komisji w 2004 roku jednoznacznie potwierdza wspólną wiarę trynitarną i chrystologiczną Kościołów członkowskich tej komisji (International Joint Commission 2004). Odnosnie do ortodoksyjnego Kościoła etiopskiego i erytrejskiego, trzeba dodać, że to koptyjscy biskupi byli wysyłani jako metropolici Kościoła etiopskiego aż do jego autokefalii w 1959 roku; z kolei od 1998 roku nowy patriarcha Erytrei był w stałym kontakcie z patriarchatem koptyjskim i w marcu 2004 roku koptyjski papież Szenuda III przewodniczył konsekracji erytrejskiego patriarchy Antoniego I (Chaillot 2005, 11). Nawet jeśli ortodoksyjny Kościół etiopski posiada w nazwie słowo „Tawahedo” (oficjalna nazwa tego Kościoła w języku angielskim: The Ethiopian Orthodox Tewahedo Church), co oznacza „zjednoczony”, aby wyznaczyć jedność boskości i człowieczeństwa w Chrystusie, to w pełni podziela chrystologiczną wiarę innych Kościołów ortodoksyjnych, które uznają, że „Chrystus nasz Pan jest w pełni Bogiem i w pełni człowiekiem, bez zmieszania, bez zmiany, bez podzielenia i bez rozłączania” (Chaillot 2002, 14).

Owocem prac tej komisji są następne dokumenty, koncentrujące się na kwestiach eklezjologicznych (Kałużny 2012, 77–78; Pawłowski 2021, 291–292), co nie oznacza, że tematyka nie była obecna we wcześniejszych deklaracjach chrystologicznych. Informacje na temat ekumenicznych relacji ze Starożytnymi Kościołami Wschodnimi są na bieżąco umieszczane na stronach internetowych Papieskiej Rady ds. Popierania Jedności Chrześcijan (<http://www.christianunity.va>, zakładka Ecumenical Relations/Eastern Section/Oriental Orthodox Churches), a także na internetowych stronach niektórych stowarzyszeń i fundacji, np. Catholic Near East Welfare Association (<http://www.cnewa.org>, zakładka Resources/Eastern Churches) oraz Pro Oriente: https://www.pro-oriente.at/Orientalisch_Orthodoxe_Kirchen/.

Podsumowanie

Starożytne Kościoły wschodnie, a konkretnie Asyryjski Kościół Wschodu (tzw. przedefeski) i Orientalne Kościoły Ortodoksyjne (tzw. przedchalcedońskie) przez półtora tysiąca lat postrzegano jako – odpowiednio – Kościół nestoriański i Kościół monofizyckie. Wystarczyło niespełna 30 (a w niektórych przypadkach

tylko kilka) lat dialogów, aby w oczach Kościoła katolickiego – i nie tylko tego Kościoła – zostały one zrehabilitowane w swojej doktrynie chrystologicznej. Co więcej, rehabilitacja ta była obustronna. To znaczy, że Kościół katolicki także został uznany przez starożytne Kościoły wschodnie za mający wspólną z nimi naukę o Chrystusie.

Kres trwającego 15 wieków sporu doktrynalnego jest jednym z najbardziej spektakularnych osiągnięć dialogów ekumenicznych. Uwzględnione badania teologiczno-historyczne pozwoliły stwierdzić, że to czynniki językowe, kulturowe i polityczne przyczyniły się w ogromnej mierze do powstania rozbieżności teologicznych – i to na zasadzie nieporozumienia. Podpisanie nowych deklaracji chrystologicznych były możliwe zarówno dzięki woli dialogu, jak i dzięki zastosowaniu odpowiednich, teologicznych narzędzi hermeneutycznych, np. wprowadzeniu innej terminologii, nieobarczonej dawnymi nieporozumieniami doktrynalnymi.

Bibliografia

- Atiya, Aziz. 1978. *Historia Kościołów wschodnich*. Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX.
- Breviarium fidei. Wybór doktrynalnych wypowiedzi Kościoła*, red. Stanisław Głowa i Ignacy Bieda. 2001. Poznań: Księgarnia św. Wojciecha.
- Catéchisme pour l'Église universelle. Projet révisé. Texte provisoire*. 1989. Vatican City: Libreria Editrice Vaticana.
- Chaillot, Christine. 1998. *The Syrian Orthodox Church of Antioch and All the East. A Brief Introduction to its Life and Spirituality*. Geneva: Inter-Orthodox Dialogue.
- Chaillot, Christine. 2002. *The Ethiopian Orthodox Tewahedo Church Tradition. A Brief Introduction to its Life and Spirituality*. Paris: Inter-Orthodox Dialogue.
- Chaillot, Christine. 2005. *The Coptic Orthodox Church. A Brief Introduction to its Life and Spirituality*. Paris: Inter-Orthodox Dialogue.
- Declaration of The Joint International Commission between The Roman Catholic Church and The Malankara Orthodox Syrian Church*. 1990. Dostęp: 28.02.2026. <https://www.christianunity.va/content/unitacristiani/en/dialoghi/sezione-orientale/chiese-ortodosse-orientali/relazioni-bilateriali/chiesa-malankarese-siro-ortodossa/joint-international-commission-between-the-roman-catholic-church/declarations-of-agreement/en.html>.
- Dokumenty Soborów Powszechnych. Tekst grecki, łaciński, polski. Tom I (325–787)*, red. Arkadiusz Baron i Henryk Pietras. 2002. Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Gajek, Jan Sergiusz i Tadeusz Wyszomirski. 1997. „Starożytne Kościoły wschodnie”. W: *Ku chrześcijaństwu jutra. Wprowadzenie do ekumenizmu*, red. Wacław Hryniewicz, Jan Sergiusz Gajek i Stanisław Józef Koza, 115–135. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Growth in Agreement II. Reports and Agreed Statements of Ecumenical Conversations on a World Level, 1982–1998*, red. Jeffrey Gros, Harding Meyer i William G. Rusch. 2000. Genova: WCC Publications.
- Growth in Agreement III. International Dialogue. Texts and Agreed Statements, 1998–2005*, red. Jeffrey Gros, Thomas F. Best i Lorelei F. Fuchs. 2007. Genova: WCC Publications.
- International Joint Commission for Theological Dialogue between the Catholic Church and the Oriental Orthodox Churches. 2004. *Report. First Meeting. Cairo, Egypt, 27–30 January 2004*. Dostęp: 28.02.2026. <https://www.christianunity.va/content/unitacristiani/it/dialoghi/>

- sezione-orientale/chiese-ortodosse-orientali/commissione-mista-internazionale-per-il-dialogo-teologico-tra-la/rapporti/2004-comunicato-stampa-a-conclusione-del-i-incontro--il-cairo--e/testo-in-inglese.html.
- Jan Paweł II i Aram I Keshishian. 1997. „Wspólna deklaracja”. W: *Ut unum*, 2000: 369–371.
- Jan Paweł II i Karekin I Sarkissian. 1996. „Wspólna deklaracja”. W: *Ut unum*, 2000: 367–368.
- Jan Paweł II i Mar Dinkha IV. 1994. „Wspólna deklaracja chrystologiczna Kościoła katolickiego i Asyryjskiego Kościoła Wschodu”. W: *Ut unum*, 2000: 360–362.
- Jan Paweł II i Moran Mar Ignacy Zakka I Iwas. 1984. „Wspólna deklaracja”. W: *Ut unum*, 2000: 353–355.
- Jan Paweł II i Vasken I. 1970. *Joint Declaration*. Dostęp: 28.02.2026. <https://www.christianunity.va/content/unitacristiani/it/dialoghi/sezione-orientale/chiese-ortodosse-orientali/relazioni-bilaterali/chiesa-apostolica-armena/chiesa-apostolica-armena—sede-di-etchmiadzin--armenia-/dichiarazioni-comuni/1970-paolo-vi-e-vasken-i-/testo-in-inglese.html>.
- Kałużny, Tadeusz. 2012. *Na drogach jedności. Dwustronne dialogi doktrynalne Kościoła rzymskokatolickiego na płaszczyźnie światowej*. Kraków: Wydawnictwo Księży Sercanów.
- Karski, Karol. 1994. *Symbolika. Zarys wiedzy o Kościołach i wspólnotach chrześcijańskich*. Warszawa: Chrześcijańska Akademia Teologiczna.
- Katechizm Kościoła Katolickiego*. 1994.
- Meinardus, Otto F. A. 2015. *Two Thousand Years of Coptic Christianity*. Cairo, New York: The American University in Cairo Press.
- Napiórkowski, Stanisław Celestyn. 1997. „Christotokos i Theotokos. W sprawie rehabilitacji Nestoriusza”. W: *Maryja w tajemnicy Chrystusa*, red. Stanisław Celestyn Napiórkowski i Stanisław Longosz, 40–44. Niepokalanów: Wydawnictwo Ojców Franciszkanów.
- Paweł VI i Mar Ignacy Jakub III. 1971. *Common Declaration*. Dostęp: 28.02.2026. https://www.vatican.va/content/paul-vi/en/speeches/1971/october/documents/hf_p-vi_spe_19711027_dichiarazione-comune.html.
- Paweł VI i Szenuda III. 1973. *Common Declaration*. Dostęp: 28.02.2026. <https://www.christianunity.va/content/unitacristiani/en/dialoghi/sezione-orientale/chiese-ortodosse-orientali/relazioni-bilaterali/patriarcato-copto-ortodosso-degitto/dichiarazioni-comuni/testo-in-inglese.html>.
- Pawłowski, Sławomir. 2021. „Starożytnie Kościoły wschodnie i ruch ekumeniczny”. W: Starowiejski, Marek. *Nasi bracia chrześcijanie Wschodu. Podstawowe wiadomości o Kościołach wschodnich przechalcędońskich*, 284–292. Kraków: Wydawnictwo Petrus.
- Potoczny, Mateusz Rafał. 2019. *Misterium chrzcielne w Asyryjskim Kościele Wschodu*. Opole: Redakcja Wydawnictw Wydziału Teologicznego UO.
- The Vienna Dialogue. Five Pro Oriente Consultations with Oriental Orthodoxy*. 1990. Booklet Nr. 1, translated by Michel Azraq, edited by Gregorios Yohanna Ibrahim, 58–59. Ferdinand Berger & Söhne Ges.m. b.H Horn, Austria.
- Towards Unity. The Theological Dialogue between the Orthodox Church and the Oriental Orthodox Churches*, red. Christin Chaillot i Alexander Belopopsky. 1998. Geneva: Inter-Orthodox Dialog.
- Ut unum. Dokumenty Kościoła katolickiego na temat ekumenizmu 1982–1998*, red. Stanisław Celestyn Napiórkowski, Krzysztof Leśniewski i Jadwiga Leśniewska. 2000. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.

SŁAWOMIR PAWŁOWSKI – dr hab., prezbiter Kościoła rzymskokatolickiego, palotyn, kierownik Sekcji Ekumenizmu Instytutu Nauk Teologicznych Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II; konsultor i sekretarz Rady Konferencji Episkopatu Polski ds. Ekumenizmu. Dziedziny badań naukowych: katolickie zasady ekumenizmu, *Katechizm Kościoła Katolickiego*, historia ruchu ekumenicznego, ekumeniczne dialogi doktrynalne, teologia pentekostalna.